

Фізичні основи застосування методів НВЧ-хвиль для діагностики розчинів сахарози

А.Ф. Кравчук, технічний директор ТОВ «Фірма «ТМА»

В.В. Олійник, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії квантової радіофізики Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

В.Л. Лаунець, старший науковий співробітник лабораторії квантової радіофізики Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

* Дослідження виконано на базі Українського науково-дослідного інституту цукрової промисловості

Виконані дослідження спектру діелектричної проникності розчину сахарози. Досліджено вплив характеристик НВЧ-хвиль на основні параметри модельного цукрового розчину. Досліджено вплив величини перенасичення розчину сахарози на коефіцієнт поглинання НВЧ випромінювання.

Ключові слова: доброякісність, концентрація сухих речовин, перенасичення, розчин сахарози, НВЧ-вимірювання, структурні перетворення в розчинах сахарози.

Выполнены исследования спектра диэлектрической проницаемости раствора сахарозы. Исследовано влияние характеристик СВЧ-волн на основные параметры модельного сахарного раствора. Исследовано влияние величины перенасыщения раствора сахарозы на коэффициент поглощения СВЧ-излучения.

Ключевые слова: доброкачественность, концентрация сухих веществ, перенасыщение, раствор сахарозы, СВЧ-излучение, структурные превращения в растворах сахарозы.

Researches of a spectrum of dielectric permeability of a sucrose solution are executed. Influence of characteristics of microwave radiation on key parameters of a model sugar solution is researched. Influence of size of glut of a solution of sucrose on coefficient of absorption of the microwave oven of radiation is researched.

Keywords: high quality, concentration of solids, glut, sucrose solution, microwave radiation, structural transformations in sucrose solutions.

ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕКТРІВ ДІЕЛЕКТРИЧНОЇ ПРОНИКНОСТІ РОЗЧИНУ САХАРОЗИ

Сахароза не є провідником струму, але чутлива до діелектричного стану.

Контроль змін діелектричної проникності у часі дозволяє визначати порядок реакції, константи швидкості реакції та енергію активації. Для розчинів, у яких характерний час зміни їх складу або стану порівняний з часом дії збурюючого поля, розроблено апарат релаксаційної спектроскопії [1]. Він заснований на тому, що у випадку дії на розчин змінного електричного поля має місце поляризація молекул розчину в умовах релаксації: $P(t) = P(0) \exp(-t/\tau)$, де τ – стала, що характеризує процес діелектричної релаксації розчину. Діелектричний метод широко застосовується і для вивчення структурних перетворень в процесі фазових змін в розчинах. Нові можливості з'являються в зв'язку з підвищенням чутливості приладів до зони 10^{-8} і можливості реалізації безперервної

реєстрації усіх стадій фазових переходів. Ми маємо виявлення аномально великих флуктуацій діелектричних властивостей для ряду розчинів при розшаруванні компонентів [2]. Визначені діелектрограми, що містять залежність діелектричної проникності розчину від молярного співвідношення його компонентів. На жаль, для розчинів сахарози ми маємо обмежену інформацію з цього приводу. Проведені нами дослідження концентрації розчинів сахарози дали можливість створити прилад для вимірювання концентрації розчину з точністю 0,2% [3, 4]. Найефективнішим є вимірювання вмісту води в цукровому розчині як найбільш інтенсивного компонента. Сахароза відноситься до речовин зі значною поляризацією, яка зумовлена наявністю одновалентного зв'язку С-Н в її молекулі. Тому використання методів НВЧ-діагностики для дослідження стану розчину са-

харози є доцільним. Теоретично роздільне визначення концентрації компонентів в розчинах можливе за умови взаємозалежності фізичних параметрів аналізу [5]. При цьому використовується визначення залежності діелектричних властивостей від частоти. Практика досліджень показала, що раціональним є не пряме вимірювання дійсної та уявної діелектричної проникності, а вимірювання однозначно пов'язаних з ним параметрів розповсюдження хвиль, наприклад, коефіцієнтів відбиття та поглинання, або зсуву резонансної частоти електродинамічної системи в області релаксації. Так, у міліметровому діапазоні ми спостерігаємо зсув діелектричних спектрів в залежності від концентрації сахарози. На основі цього було обрано спосіб визначення вмісту сахарози та води шляхом одночасного вимірювання при 8-мм і 3-мм діапазонів довжин хвиль електромагнітного випромінювання.

Крім того, для визначення робочих частот проведені дослідження взаємодії електромагнітного поля НВЧ з цукровими розчинами різної концентрації при різних температурах на основі поведінки основних електродинамічних параметрів: коефіцієнтів відбиття та поглинання, які однозначно визначаються величиною дійсної та уявної частин діелектричної проникності [6]. Враховуючи, що тип хвилі в лінії передачі, заповненій діелектриком, не змінюється і, нехтуючи втратами в стінках вимірювальної комірки, в результаті вимірювання коефіцієнтів передачі, як обернених величин до коефіцієнта поглинання $1/N' \text{ і } 1/N''$ для двох значень довжин хвиль, матимемо комплексний коефіцієнт передачі лінії.

$$\begin{aligned} \gamma_{1d} \cdot \beta_{1d} &= [1/(L' - L'')] \ln (S'''_{12} / S'_{12}) \\ \alpha_{1d} &= (N'' - N') / (L' - L'') \\ \gamma_{1d} &= \beta_{1d} + \alpha_{1d} \end{aligned} \quad (1)$$

де: S'_{12} , S'''_{12} – елементи матриці розсіювання.

Для немагнітних діелектриків справедливо:

$$\begin{aligned} \epsilon &= [\alpha^2_{1d} - \beta^2_{1d} + k^2_i] / \alpha^2_{10} \\ \text{tg } \epsilon &= (2\alpha_{1d} \cdot \beta_{1d}) / (\alpha^2_{1d} - \beta^2_{1d} + k^2_i) \end{aligned} \quad (2)$$

де: k_i – поперечний хвильовий коефіцієнт лінії передачі;

ϵ – дійсна частина відносної діелектричної проникності заповнюючого лінію діелектрика;

$\text{tg } \epsilon$ – тангенс його діелектричних втрат.

За допомогою вимірювання комплексного коефіцієнта відбиття

$$S_{11} = S_{11r} + jS_{11i} = K_b e^{j\varphi} \quad (3)$$

при відомому коефіцієнті фази в лінії без діелектрика

$$\alpha_{10} = 2\pi / \lambda_{10} \quad (4)$$

де: λ_{10} – довжина хвилі в лінії,

компоненти комплексного коефіцієнта передачі лінії знаходимо з співвідношень:

$$\begin{aligned} \alpha_{1d} / \alpha_{10} &= [(1 + K_b) / (1 + K_0)] \cdot \{1 - [S^2_{11i} / (2\alpha_{10})^2 K_b]\} \\ \beta_{1d} / \alpha_{10} &= S_{11i} / (1 - K_b) \cdot \{1 - [(1 + K_b) / 2(2\alpha_{10})^2] \cdot S^2_{11i} / K_b\} \end{aligned} \quad (5)$$

Підставляючи значення отриманих коефіцієнтів відбиття та поглинання, визначаємо компоненти діелектричної проникності.

Діелектричні спектри водних розчинів сахарози представлені на рисунках 1 та 2.

Що стосується залежності уявної частини діелектричної проникності від частоти, то можна зробити висновок, що ширина полоси поглинання НВЧ-випромінювання розчином сахарози збільшується при зростанні концентрації, а максимум поглинання зсувається в бік менших частот.

Аналізуючи діелектричні спектри розчину сахарози, можна зробити висновок:

- в діапазоні сантиметрових та міліметрових довжин хвиль електромагнітного випромінювання (20...65 ГГц) спостерігається значний вплив на діелектричні параметри розчину зміни концентрації сахарози;
- частота максимального поглинання НВЧ-випромінювання розчином сахарози змінюється при зміні концентрації сахарози в розчині, що відкриває можливості використання НВЧ-методів для аналізу стану цукрових розчинів (концентрація, рівень гідратації, рівень насичення, перенасичення, кристалоутворення і т.п.);
- максимальна взаємодія НВЧ-хвиль з розчином сахарози спостерігається в області частот 25...40 ГГц для даного діапазону концентрацій розчину.

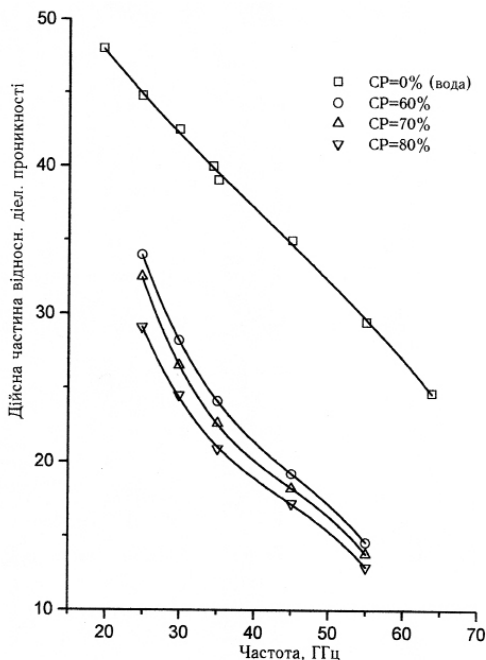

Рис.1.

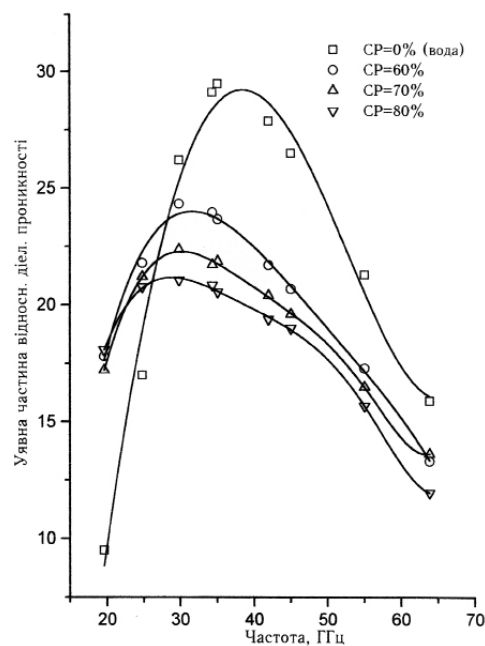

Рис.2.

Діелектричні спектри водних розчинів сахарози

ТЕХНОЛОГІЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ НА ХАРАКТЕРИСТИКИ НВЧ-ХВИЛЬ ОСНОВНИХ ПАРАМЕТРІВ ЦУКРОВИХ РОЗЧИНІВ

Дослідження спрямовані на встановлення однозначного зв'язку між вимірюваними параметрами НВЧ-випромінювання та величинами доброякісності й вмісту сухих речовин в цукрових розчинах, які, в свою чергу, дають можливість визначити вміст сахарози і домішок у розчині. Це здійснюється за допомогою одночасного вимірювання в комірці з цукровим розчином коефіцієнтів відбиття та поглинання для різних значень

концентрації сухих речовин і доброякісності. Вимірювання коефіцієнтів відбиття та поглинання НВЧ-випромінювання проводились на фіксованій частоті 34,1 ГГц (довжина хвилі 9 мм). Температурний діапазон вибрано з врахуванням реальних умов цукрового виробництва.

Загальна тенденція поведінки коефіцієнта поглинання в залежності від температури для різної доброякісності розчину показана на **рисунках 3 і 4**.

Поведінка коефіцієнта поглинання відображає збільшення кінетичної енергії молекул при збільшенні температури, в результаті чого в гідратній оболонці послаблюються зв'язки між молекулами сахарози та води і знижується середній ступінь гідратації сахарози, а кількість вільної води збільшується. При наявності у розчині нецукрів, вони займають частину міжмолекулярного об'єму і виштовхують воду. Тому для роз-

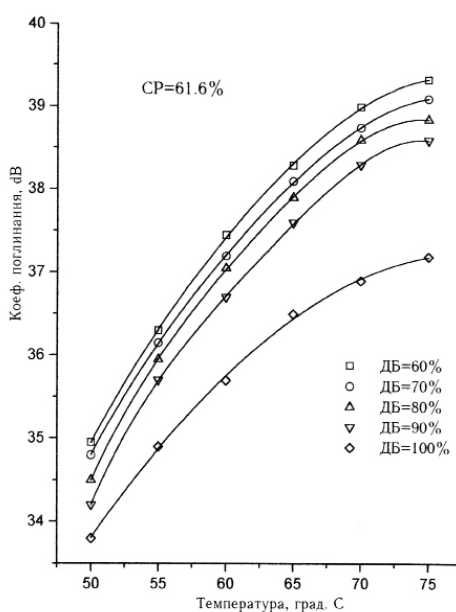

Рис. 3

Загальна тенденція поведінки коефіцієнта поглинання в залежності від температури для різної доброякісності розчину

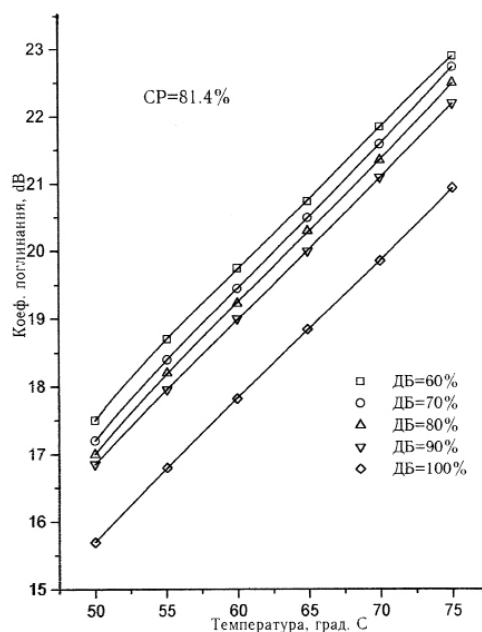

Рис. 4

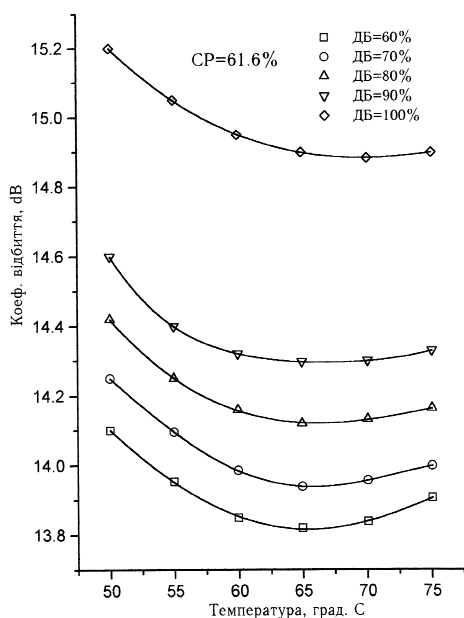

Рис. 5

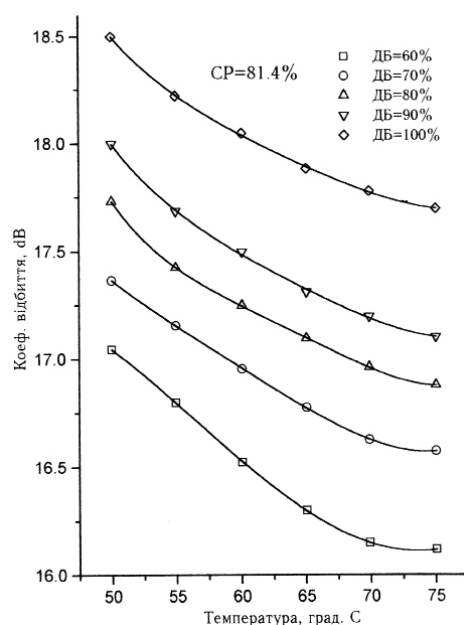

Рис. 6

чину сахарози за даної концентрації та $D_b=100\%$ поглинання НВЧ-енергії найменше. При наявності нецукрів коефіцієнт поглинання починає зростати як від збільшення температури, так і від збільшення нецукрів. Маса вільної води при цьому також збільшується.

На **рисунках 5 і 6** зображена залежність коефіцієнта відбит-

тя від температури при різних значеннях доброякісності. Вона також відображає наявність та кількість вільної води в розчині.

Вплив співвідношень Вд / Нц в розчині на параметри НВЧ-хвиль потребує окремого дослідження. З наведених даних на рис. 3, 4, 5, 6, 7, 8 слідує:

– для кожного значення температури можливо визначити залежність коефіцієнтів відбиття та поглинання від D_b і CP розчину; – коефіцієнти поглинання та відбиття по-різному залежать від D_b і CP розчину, але для конкретної пари значень можливо вказати пару значень коефіцієнтів відбиття та поглинання, що їй відповідає.

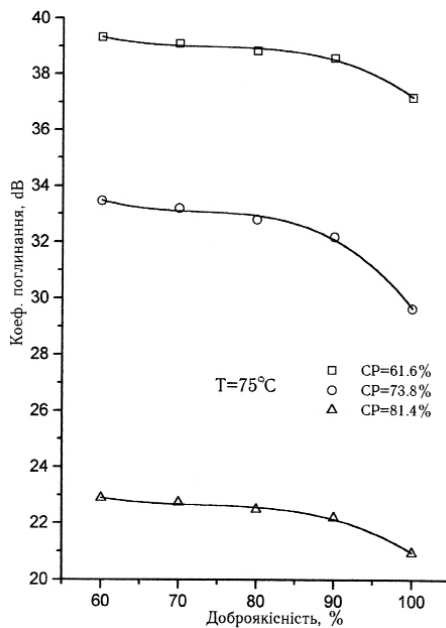

Рис. 7

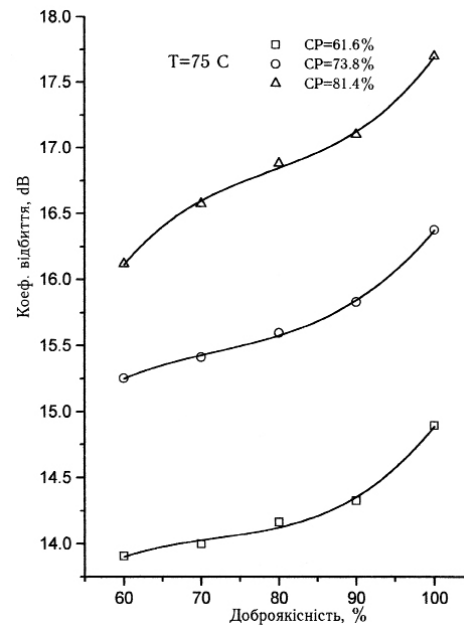

Рис. 8

Залежність коефіцієнта відбиття від доброякісності при різних значеннях вмісту сухих речовин

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПЕРЕНАСИЧЕННЯ ЦУКРОВОГО РОЗЧИНУ НА КОЕФІЦІЄНТ ПОГЛИНАННЯ НВЧ-ХВИЛЬ

Метою досліджень є вимірювання перенасичення розчину та доброякісності за допомогою визначення точки насичення по зламу ізотерм логарифма в'язкості в діапазоні концентрації сухих речовин від 67% до 81%. Дослідження перенасичених розчинів є окремою задачею.

Методика вимірювань:

– виготовляється розчин сахарози необхідної концентрації з точністю 0,1%;

– розчин нагрівається до температури 85°C і заливається в попередньо нагріту до тієї ж температури кювету з НВЧ антеною-датчиком. Температура контролюється термометром з точністю 0,2°C;

– кювета з розчином охолоджується за графіком до температури 20°C;

– через кожні 2°C вимірюємо коефіцієнти поглинання та відбиття електромагнітного випромінювання;

– за даними вимірювань розраховуємо і зображуємо в координатах $N=f(CP)$ ізотерми.

– точка зламу ізотерм дозволить визначити D_b і розрахувати перенасичення розчину.

На **рисунку 9** зображені результати експериментів щодо впливу величини перенасичення розчину на коефіцієнт поглинання НВЧ-випромінювань.

При сталій температурі розчину 22°C змінювалась його концентрація. Ми маємо два

злами прямої лінії. *Перший злам* відповідає концентрації 52,0%, а другий 66,0%. При цьому коефіцієнт перенасичення у другому випадку дорівнював 0,94. Якщо в роботі [7] дається припущення, що у системі «сахароза-вода» розрізняють три різні механізми взаємодії, що обумовлюють поведінку логарифма в'язкості в залежності від перенасичення розчину, то ми вважаємо, що перший злам відповідає повній гідратації сахарози в розчині (на одну молекулу сахарози припадає 8 молекул води – всі групи ОН дипольно зв'язані з водою) і це є перший рівень релаксації розчину. *Другий злам* характеризує нову зміну в структурі розчину: в розчині з'являються дво-

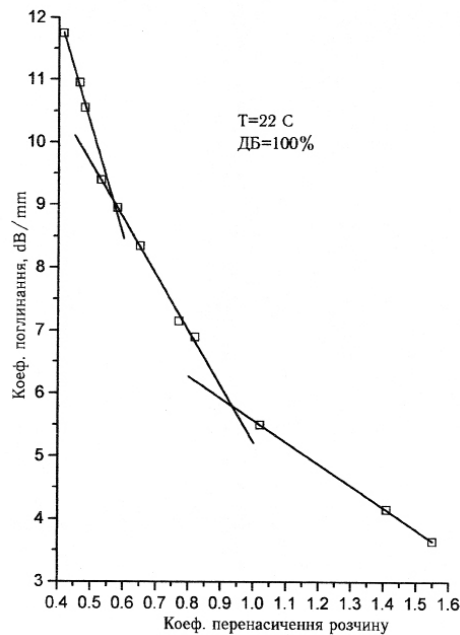

Рис. 9

мірні дипольні рідинні кристали, що відповідає наближенню до рівня насиченості розчину. Поява двомірних дипольних рідинних кристалів змінює структуру розчину і ми маємо *другий злам ізотерми, після якого розчин входить в метастабільну зону*

ризується утворенням тримірних дипольних рідинних кристалів, що можуть об'єднуватись на основі водневих зв'язків в комплекси з шести молекул сахарози, які формують гексагональну структуру молекулярного кристалу сахарози (рис. 11).

С.В. СВЧ-діелектрограф. / А.А. Потапов, С.В. Ливанцова С.В. - Иркутск : СФ ВНИИФТРИ, 1985. - 35 с.

3. *Применение СВЧ для анализа свойств сахарных растворов* / А.Ф. Кравчук, В.В. Загородний, В.Л. Лаунец, В.В.Олейник // Са-

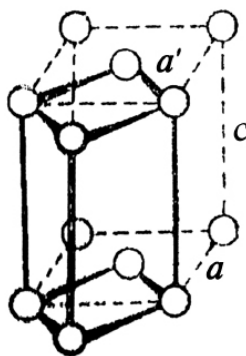

Рис.10. Кристал тетрагональної базоцентричної форми

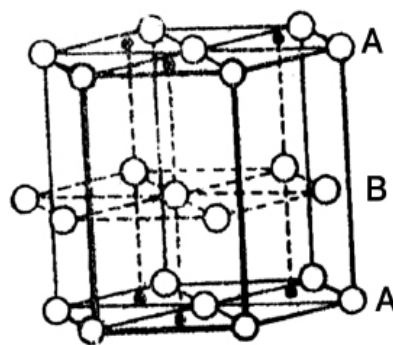

Рис.11. Гексагональна структура молекулярного кристалу сахарози

з точки зору виникнення молекулярних кристалів і їх росту. У цій зоні в залежності від величини перенасичення, температури і рН розчину можуть мати місце кристали як пластинчастої форми, так і кристали тетрагональної базоцентричної форм (рис. 10).

Припущення автора [7], що надалі концентрація вільної води стає мінімальною, водневі зв'язки руйнуються і виникають комплекси молекул сахарози мають місце, оскільки дійсно надалі є ще одна зміна структури розчину сахарози, яка характе-

Дані дослідження вказують на можливості контролю стану розчину чистої сахарози та промислових розчинів на рівні молекулярних взаємодій, а також у визначенні компонентів розчину. Створені промислові прилади для вимірювання вмісту води в розчині та визначення його концентрації [3, 4].

Список використаних джерел

1. Шахпаронов Б.В. Механизмы быстрых процессов в жидкостях / Б.В. Шахпаронов. - М. : Высшая школа, 1980. - 352 с.
2. Потапов А.А, Ливанцова

- хар, 1999. - №3. – С. 27-29.
4. Розробити нові методи автоматичного контролю перенасичення та доброякісності цукрових розчинів. Науковий звіт по НДР №938, УкрНДЦП і КДУ ім. Т.Шевченка, 1994, 55 с.
5. Roger J. Becker // Journal of applied physics, 1987 - vol. 61, № 3. -1123 p.
6. Захарія Й.А. Основи надвисоко-частотних вимірювань / Й.А. Захарія. – К : Вища школа, 1972. - 344с.
7. Сапронов А.Р. Технологія сахарного виробництва / Сапронов А.Р. – М : Агропромиздат, 1986. - 431 с.